



Хиндистоннинг Калонжар вилоятининг ўрдохи Нанда кўргони жангсиз таслим бўлгач, Султон Махмуд Газнавийнинг обрўси янада ошиб кетди: у пойтахтга уч юз жангари фил, хисобсиз инъом-эхсон, бойлик билан кайтди. Кон тўкмай, ҳеч қандай талафотсиз бой бир вилоят кўлга киритилиши пойтахт Газнада катта байрам қилинди. Султон саройида ярим тунга қадар базму тараб авжига минди: созандалар куй додини бердилар; раққослар жасорат ўйинларини ижро этдилар; қасидагўйлару газалсаролар янги асарларини басма-бас ўқишди. Малик-уш шуаро Абулхасан Унсурий машхур “Зафарнома” қасидасини пешкаш этди. Унда Султон Махмуд Газнавий Хиндистонни забт этиш йўлида олиб борган жангу жадал кунма-кун, йилма-йил батафсил юксак балогат ва фасохатда тасвирланган эди. Барча сомеълар асарни Султон Махмуд зафарларининг солномасидек таърифлаб нафосатини алоҳида таъкидлашди. Қасида Султонга ҳам хуш ёқди шекилли, шоирни олқишлади. Зафар базми қок ярим тунда тугади. Хобгоҳига сархуш холда кайтган Султон Махмуд донг қотиб ухлаб қолди. – Ўғлим, Нанданинг сулх ҳақидаги номасини қабул этиб, кўп яхши иш қилдингиз. Жангжўйликдан кўра, сулхпешалик подшонинг олижаноб фазилатидир. Мардум қонини бекорга тўкилишининг олдини олиб, қучган улкан зафарингиз тангри ризолиги учун муборак бўлсин! Лекин, ўғлим, нега кўпдан бери Мехнани унутдингиз, Харрақон йўлини тутмай кўйдингиз? Ахир, улар бизни шарафлашмоқда-ку!? Сизни ҳамиша дуои хайр билан эслашмоқда...

Султон Махмуд отаси Сабуктегин айтган бу сўзлардан сесқаниб турди. Туши экан. Дарчадан ташқарига қараган чоғ, муаззин овози эшитилди. Демак, тонг отмоқда...

Султон Махмуд таҳорат олиб, бомдодни ўқиди. Сўнг вазир Маймандийни қорлаб фармон берди:

– Аёз ва сарбозларга айтинг, йўл тадоригини кўришсин, нонуштадан сўнг Мехнага жўнаймиз.

Вазир Маймандий ҳозирлик ишларига бош-қош бўлди. Ҳазинадан ҳамёнлар, ниҳоят, ҳар эҳтимолга қарши шикорий қуроллар, саратоний соябонлар қамланди. Катта лашқар қузатувида гуруҳ йўлга чиқди. Икки кеча-кундуз йўл юришди: тоғлар ошишди, дарёларни кечишди. Олдиндан жарчилар сафар ҳақида маълумот етказиши учун вилоятга қишлоқ йўлларида халқ подшони олқишлади: кексалар қўлларини қўқсиларига қўйиб дуо қилишди; ёш-яланглар чапак қалиб қийқириб қузатишди. Ва ниҳоят ҳамроҳлар кўп манзиллардан ўтиб, Хомаварон даштига етиб қелишди. Шу ерда қузатучиларга руҳсат берилди ва ўн қавандоз даштга қараб от сурди. Тушга яқин сахро биқинидаги Мехнадан чиқишди. Қишлоққа қираверишда Даромадгоҳ мусофирхонаси – қарвонсарой бўлгич эди. Султон Махмуд етти ҳамроҳни шу ерда қолдириб, Маймандий ва Аёз билан қишлоқ бўйлаб айланди. Тош ётқизилган шох қўчадан боришар экан, кўпгина уйлар ягона

низомда, гоятда кўркам, аксарияти чўпкори-синчкори усулида курилганини кўриб, хайратга тушишди. Барча ховлиларда икки-уч табакали ўймакорлик билан ишланган, турли накшу нигор билан зийнатланган, мойланганлиги учун ялтираб турган дарвозалар. Чапдаги дарвозада Султон Махмуд филларининг ганим устига бўрондек хужуми тасвирланган; ўнг томондаги бир дарвоза табакасига эса, зафар нашидасидан хурсанд Султоннинг фил устидаги тахти равонида викор билан ўтиргани акс этган эди. Дўстлар ёгоч ўймакорлиги усулида бажарилган бу санъат асарларини томоша қилиб, хайрат бармогини таажжуб дандони билан тишлаб қолдилар. Шу пайт, Султон Махмуд бир дарвоза олдида тўхтади. Ундаги накшда куръон ўқиётган Султон тасвирланган эди. Иттифоқо, ўша дарвозадан бир йигитча чиқиб салом берди. Алик олгач Султон Махмуд йигитга мурожаат қилди.

– Бу накшлар кимнинг амалидир?

– Буларни Бобу (Бобулхайр демокчи – Х.Х) ўз пичоклари билан ясаганлар, – жавоб берди йигит.

Султон тушида отаси Сабуктегин айтган гапни эслади: улар бизни шарафламодлар!

– Бобу қаердалар? – яна сўради Султон.

– Бобу ўлганлар. Дадам Абусаид Нишопурга кетганлар, – таъқидлади йигит.

– Бунга бир хамён беринглар! – буюрди Султон.

Аёз тақимидаги хуржундан бир хамён олди-да, йигитнинг кўлига отмокчи бўлди. Шунда Султон кўли билан “тўхта!” деган ишорани қилди-ю, халтани йигитга ўзи узата туриб деди:

– Буни ол, бобонгга яхши ёдгорлик қуринглар.

Хомаварон чўлида хозир ҳам қад ростлаб турган Бобулхайр макбараси ана шу маблагга курилганини хали-хали эшлашади.

Шундан сўнг дўстлар Мехнадан чиқиб, Харраконга қараб йўл олдилар. Чўл ёкалаб пешинга яқин қишлоққа қириб қелишди. Султон ташрифи ҳақида овоза тарқалгани учун бутун халқ кўчага қалқиб чиққан эди. Мехмонлар Шайх Абулхасан Харрақоний қулбаси сари боришди. Хизматқор Шайхга Султон қелганини етказди.

– Айт, номаҳрамлар хонадонимга йўламасин, Султон ўзи қирсин, – деди Харрақоний.

Вазир Маймандий билан Аёз кўчада қолиб, Султон ичкарига қирди. Шайх Султонни ўтирган жойида қутиб олди: қўл беришиб қўришдилар. Ўзаро суҳбат узок давом этди. Куръони қаримни тафсир этган Султон Махмуд қўп оятлар сеҳрини янгитдан сўраб қилди. Хатто Мансур Халлож ақидаси ҳақида гоят асосли жавоб олди. Гап орасида Харрақоний: “Сизнинг сулхпеша бўлганингизни эшитиб, ҳаққингизга дуо қилдик”, – деб қўшиб қўйди. Шунда Султон Махмуд қўйнидан олтин тўла бир хамён чиқазиб узатди.

Аммо у:

– Биз бойликни азалдан тоабат талок қилганмиз, – деб олмади.

– Ундай бўлса, устоз, бизга бирон муносиб эҳсон ёки дуойингиз йўқми? – деди Султон.

– Иллоҳо, оқибатингиз махмуд бўлсин, – деб юзига фотиҳа тортди ва кўрпача остидан эски хирқасини чиқазиб берди. Мехмон уни юзига суртди-да, аста тахлаб қўлтигига тикди.

Султон кетишга изн сўраб ўрнидан турди. Шайх ҳам жойидан қўтарилиб, кўча эшиккача қузатиб қўйди. Маймандий билан Аёз қўл қовуштириб таъзимда турарди. Шунда Султон Шайхдан сўради.

– Мухтарам устоз! Биз қелганда пешвоз қилмадингиз, хатто ўрнингиздан қўзғалмадингиз. Энди бўлса, бизни қузатиб қўймоқдасиз. Буни қандай тушуниш мумкин!?

– Камина даргохига кадам ранжида килганингизда сиз Султон эдингиз, энди эса дарвеш бўлиб кайтаяпсиз, – жавоб берди Шайх.

Хамрохлар хайр-хўшлашиб, отларининг жоловини Даромадгоҳ карвонсаройига караб бурдилар.

Авестохон муаллим

Бир кеча Хиндиё ҳамда Фарокин номли донишмандлардан Авесто бўйича таълим олган ёш подшоҳ Кисро Анушервон туш кўрибди. Тушида гўзал бир оху саройга кириб келиб, подшо кўлидаги жомни олиб, бир култум шароб сибирибди-да, жомни улоктириб-синдириб, кўздан гойиб бўлибди.

Тонг сахарлаб зўр донишмандларни йигиб, туши таъбирини сўрабди, ҳеч ким жавоб беролмабди. Охир-окибат шох бир неча кунга мухлат берибди. Бирон-бир уламо таъбирлай олмабди. Шундан сўнг, подшоҳ чечан ва сўзамол одамларни йигиб, кўлларига бир лагандан олтин бериб дебди:

– Бутун мамлакатни айланиб, жар солинглар. Кимда-ким тушим таъбирини айтса, бошидан шу зарни сочинглар.

Ходимлар турли вилоят, сахару кишлокларга боришибди. Сўрашибди, суриштиришибди. Аммо подшоҳ тушини таъбирловчи бирон донишмандни учратишмабди.

Анушервоннинг Озодсарв деган надими бўларди. У кўп сахарларни айланиб, охири Марвга бориб, зодагонларга муддаосини изхор этибди. Шунда улардан бири:

Гулафшон гузарида бир авестохон муаллим йигитча бор. У гўдакларга Зенд Авестодан дарс беради. Туш таъбирини ўшандан бошқа киши айта олмаса керак, – дебди.

Озодсарв донишманд йигит хузурига борибди.

– Бу масалада билимим ожизлик килади. Аммо менга Авесто ёрдам берса керак, – дебди. Кечкурун у Авестони ўқиб караса, тушига кирган оху эр киши бўлади. У шаробни тўла ичса, ўлдиришади, ярим ичса, соғ қолиши мумкин, деб ёзилган экан. Эртаси куни муаллим йигит Озодсарвга:

– Туш таъбирини факат шохнинг ўзига айтаман, – дебди.

Икковлон яшин тезлигида ярим кечада пойтахт Мадойинга етишибди. Эртаси куни Озодсарв йигитни саройга бошлаб борибди. Подшоҳ тушининг тафсилотини баён этибди.

– Шохим, саройингизда нечта канизак бор? – сўрабди йигит.

– Етмишта пари-пайкарим бор, – жавоб берибди шох.

– Ана шу канизаклардан бири эркак киши бўлиши керак, – таъкидлабди муаллим. Анушервон хангу манг бўлиб қолибди.

– Буни қандай билиш мумкин?

– Эрта тонгда барча канизакларни тахт пойидан бир-бир ўтказасиз, юришидан аниклаймиз, – дебди йигит.

– Эртаси куни шундай қилишибди. Аммо канизаклар хиромидан қайси бири эркаклиги билинмабди.

– Энди, шохим, бўлар иш бўлди, – дебди йигит. – Тонг сахарда сиз тахтингизга чикиб

Ўтирсангиз, мен ёнингизда тураман. Канизакларни эса биттадан ички либосда хузуримиздан ўтказишсин.

Одатда канизаклар бир хонада икки кишидан яшашаркан.

Хуллас, Мохрўйи Чочий деган канизакнинг хамхонаси ёш йигит бўлиб чикибди.

Подшоҳ газаб билан “Бу не хол” – деб сўраган экан, канизак жавоб берибди.

– Бу йигит – менинг акам. Онамиз – бир, отамиз – бошка. Усиз мен хаётимни тасаввур этолмасдим. Шу боис уни машшоталар оркали киз суратига киргизиб, ўзим билан бирга олиб келгандим...

– Энди бу кўрнамаклар тақдири нима бўлади? – сўрабди таъбирчи йигитдан Анушервон.

– Агар оху шаробни тўла сипкариб, қадахни улоктирган бўлса, жазолари ўлим, – дебди донишманд йигит.

Окибатда, йигит билан кизни ўз хоналарида осиб ўлдиришибди.

Подшо тушини таъбирлаб, Мохрўйи Чочий сирини очган ўн етти яшар донишманд кейинчалик Анушервон давлатининг мустахам устуни бўлган, Шарқда адолатли вазир рамзига айланган Бузружмехр эди.

Яшил рангли соз

Шарк касбий мусикасининг асосчиси Борбад Нарвазий (XI аср) хакида халк орасида кўп хикоят ва нақллар тарқалган, шахси афсонларга айланган. Биз Борбад хакидаги икки нақлни шогирдлари тилидан хикоя килдик.

Ростини айтсам, Борбад сафимизга келиб кўшилган кундан бошлаб тинчим йўқолди. Калбимда аллакандай гашлик пайдо бўлди. Зероки, у фавкулудда сохиби хофиз, бастакор сифатида кундан-кунга ўзини кўрсата бошлади. Ўзи шеър ёзиб, куй басталар, табиат эхсон этган ноёб овоз билан ижро этар эди. Мартабам, обрўйим кўлдан кетаётган, хар сонияда у ўрнимни олиб кўяётгандек туюларди. Шунинг учун, саройдаги хос базмларга Борбадни якинлаштирмасликка, Хусрав хузурида ўз санъатини намойиш этишига йўл кўймасликка интилдим.

Бахор кунларидан бирида Хусрав аъёни давлат, муваккилони мамлакат иштирокида Фирдавс отлиг богида гул сайри, шеър созу базми ўтказадиган бўлди. Жиддий тайёргарлик, машқлардан сўнг бир гуруҳ созандаю хофиз билан бокка жўнайдиган бўлди. Борбад хам базмда иштирок этишни жуда-жуда истади. Хатто ёлворди хам. “Хали ёшсан. Бунча шухратпараст бўлмасанг? Ё эхсон истайсанми?” – дедим-да, учта тилло танга бериб жўнаб кетдим.

Бог сайри, гул гаштидан сўнг сарвзор ўртасидаги мухташам кўшкка тўпландик. Шеър бахси, созу овоз жаранги кўкка ўрлади. Бир тарафда раққослар Борбад янги ўргатган рақсни киёмига етказиб ўйнамокда эдилар. Айвон тўридаги шохсупада Некисо Чанги бошчилигидаги машқлар куй додини беришмокда. Шу пайт, айвон ёнидаги сарвлар орасидан бир куй таралди. Кўтаринки, шодиёна руҳдаги бу куй шу даражада ёкимли,

сеҳрли эдики, бутун табиат гўзаллиги унда мужассам дейсиз. Бир сонияда йигилганлар огзи хандаю шўхликдан, созандалар тори ноладан, раққослар оёги хиромдан колди. Куй авж нуктасига етгач, аста-секин пасайиб майсазорлар узра ёйилиб, сарвлар ичига гарк бўлди.

Хусрав ишораси билан уч киши сарвзорга югурдик. Не кўз билан кўрайким, дарахтлар ичидаги ям-яшил ўтлар устида майсаранг либослар кийиб олган Борбад ўтирганди. Хатто кўлидаги сози ҳам яшил рангда эди. Кўлтигидан олдим-да, кўшк томон етакладим. Хамма уни хушвакт пешвоз олди. Мен ҳам таъзим килдим. Сарвлар орасидан таралган оханг устида баҳс бўлди. Хамма бир огиздан куйда табиат кўрки, файзу таровати жозибали, мукамал акс этганини таъкидлади. Хусрав Борбад этагини дурру жавахирга тўлдирди.

Куйни “Сабзи андар Сабз” деб атадилар. Шу кундан Хусрав Борбадни ўрнимга сарой санъаткорларининг бошлиги этиб тайинлади. Мен дахоси олдида бош эгдим ва бир умрга шогирдликча колдим.

Маълум бўлишича, “шухратпараст” деб уч танга беришим Борбад иззат-нафсига теккан экан. У тўғри уйига бориб, баҳор манзарасига ўхшатиб майсаранг либослар кийибди, барбатини ҳам яшилга бўябди. Сўнгра богбон Бомдуй хузурига келиб, шу кунги базм пайтида бокка киришга рухсат сўрабди. Борбад санъатининг чин мухлиси Бомдуй ижозат берган экан...

Устоз калби

Баҳор ойлари эди. Биз бир гурух машшок билан Исфахонда Наврўз тантаналарида иштирок этиб, ўз куй ва кўшиқларимиз билан халқ сайлига файз багишлаб юрар эдик. Иттифоко, Хурав ўгли Шеруя томонидан ўлдирилганини эшитдик. Мен яшин тезлигида Мадойинга етиб келдим. Лекин, хайхот, кечикибман. Аллакачон Хусрав дафн этилганди. Саройдаги алгов-далгов хақида дув-дув гап. Пойтахт одамни тутиб ейман дейди. Кўхна ошнолардан ҳеч кимни топа олмадим. Хамма зада кушлардай тумтаракай бўлган.

Охири ўзимни кўлга олдим-да, тўғри устозим Борбад ховлисига караб юрдим. Келдиму кўзларимга ишонмай донг котиб колдим. Эвоҳ, бу кандай кўргулик. Эй фалак, бу не бедодлик! Нахот, шундай қошона кулини кўкка совурсанг! Кандай куч билан бакирганимни билмайман. Кўз ўнгим коронгулашиб, бошим айлана бошлади.

Гандираклар култепаларни айландим. Хамма нарса куйиб, хоку туроб бўлган эди.

Кечга якин кўни-кўшнилardan устозимни сўроқладим. Бир-икки йўловчи бозор бошида девонавор айланиб юрганини, дарвешлар жандасини кийиб олганини айтди. Шундан сўнг, шаҳар четидаги карвонсаройлар ва дарвешхоналардан кидирдим. Ва ниҳоят, бир хужрадан топдим. Эшикдан киришим билан бурчакда ўтирган Борбад ўрнидан турди. Шамшоддек комати дол, аргувондек рухсори заъфарон бўлган. Багрига отилдим, ота-боладек бир-биримизни кучиб саломлашдик. Навбат кўл бериб кўришишга келганда, кўлим олдинги ипақдек майин, хамиша оташдек иссик кафтларга эмас, аллакандай каламланган, совук новдаларга теккандай бўлди. Бир сесканиб тушдим. Карасам, ҳар икки кўлининг бош ва кўрсаткич бармоқлари тагидан кесилган, ўрни корайган ва буришиқ эди. Кўларимдан тиркираб ёш чикиб кетди. Томогимга аччиқ нарса тикилиб

келарди: “Нахотки куйга суикасд килган бўлсалар?! Нахотки!”

Накл этишларича, устозим тонг-сахарда Хусравга суикасд килинганини эшитиб, саройга чопибди. Хос хонасида конга беланиб ётган хомийсини кўриб зор-зор йиглабди. Ўзи ювиб-тарабди, дафн маросимида бош-кош бўлибди. Шохона макбарага элтиш йўлида машхур “Хусравони” куйини чалиб борибди. Хомийсини ўз кўли билан лаҳадга кўйибди. Дафн маросими гарибона бир тарзда ўтибди. Устоз назарида маърифат ва адолат офтоби сўниб, дунёни зулмат эгаллагандек бўлибди. Диёнат ва урфон, санъат ва нафосат оламини жаҳолат олами коплабди. Бундай хаётга лаънат ўкиб, бу дунёдан бош олиб кетгиси келибди. У макбара ёнидан тўғри уйига келиб, аввал созини синдирибди, сўнгра бармоқларини болта билан чопибди, кейин уйига ўт кўйиб дарвешона хаёт кечиршни ихтиёр этибди.

Мен устозимни уйимга элтмокчи бўлди. Аммо у ўз кароридан кайтмади. Деярли хар куни олдига келиб турардим, ёлгизлатиб кўймасликка интилдим.

Шахар ҳамон алгов-далгов, сарой нотинч эди. Хамма ёкни айгокчилар, галамислар босган. Хусрав вафотидан олти ой ўтгандан сўнг, фитначилар Шеруяни ҳам ўлдириб кетишди. Отасини ўлдирган фарзанд шохликка ярамайди, яраса ҳам олти ойдан нарига ўтмайди, деган куйидаги хикмат ўшандан колган:

Падаркуш подишохиرو нашояд,
Агар шояд, зи шашмохе напояд.

Кунлардан бир кун келиб устозни дарвешлар кулбасидан топа олмадим. Марвга кетиб колибди. Орадани кўп ўтмай вафот этгани хақида хабар келди. Ха, мункайиб колган мўйсафидни ватан хоки мехри тортган экан... Бориб кабрини зиёрат килиб кайтдим.